

Székkutas

Természetföldrajzi környezet

A Tisza bal parti mellékfolyója volt a Kakasszék-ér. Napjainkra az egykor bővizű ősfolyó legtöbb helyen beiszaposodott, mély és széles hullámterű medrével Hódmezővásárhely-Székkutas-Orosháza környékének legnagyobb élővízfolyása volt a Tisza és a Maros szabályozásáig. Vizét a Marosból kapta és Vásárhely irányában ömlött a Tiszába.

Avar kor

A Kápolnadúlői késő avar kori temető a Dél-Alföld egyetlen teljesen feltárt, legnagyobb sírszámú, hosszú ideig használt temetője. Az avar falu egy tekintélyes méretű, népvándorlás kori földsáncba telepedett, melynek helyét gondosan választották meg a Kakasszék-ér vízi útja s az azt kísérő, minden bizonnyal római eredetű, a sáncnál gázlóval is rendelkező út mellett. A székkutas-kápolnadúlői ásatások során feltárt 555 sírból 534 avar, a többi pedig szarmata kori sír volt. A Kakasszék-ér a 19. századi folyamszabályozások előtti időben hajózható volt, a Kőrössel állandó, a Marossal időszakos összeköttetésben állt. A környékbeli helynevekből kiderül, hogy az Árpád-korban többek közt az erdélyi só dereglyés szállítására is használták.¹

Árpád-kor

Az avar teleptől pár száz méterre, a földsánc legnyugatibb, kiemelkedő pontján árpád-kori templom maradványai kerültek napvilágra. Ez minden jel szerint rangos épület volt, többek között ez is már a XIX. század végén foglalkoztatta Hódmezővásárhely történetíróját, Szeremlei Sámuel. Szeremlei a vásárhelyi tanács támogatásával 1892 és 1896 között hatvankilenc helyen ásatott Vásárhely határában. Elsősorban templomos helyek után kutatott. A megtalált tizennégy templomból kilencnek az alaprajzát is meg tudta figyelni, s ezeket közre is adta 1900 és 1913 között megjelent monográfiájában.

A város nagy kiterjedésű tanyavilágának kutaspusztai részéből érkezett el Szeremleihez a hír, hogy a külső közlegelő kiosztása után az ősgyepet fokozatosan szántás alá fogó Marton Pál gazda cselédjeivel egy hétig verette szét és kocsival hordatta el a szántást akadályozó köveket, melyek egy templom alapjai lehettek. Nagyon jeles épület állhatott itt az Alföld közepén, ha azt nem vályogból, nem is téglából, hanem kőből építették. Tisztában volt ezzel a tudós és nagy tekintélyű Szeremlei ásatást rendelt el a Marton tanya melletti földön, s a közeli Póshalmon. Az eredményről így számol be a „Hódmezővásárhely” című napilap 1896. november 22-i száma: „Értesülésünk szerint Varga Antal főgimnáziumi tanár újabban két ízben

¹ B. Nagy Katalin – Tóth Melinda: Kutaspusztá Árpád-kori templomának díszítése. In.: A középkori Dél-Alföld és Szer. szerk. Kollár Tibor., Szeged, 2000. 241-255.p.

is folytatta azon nevezetes régi telep feltárását, melyet Marton Pál tanyáján felfedezett. Ezen hely nevezetes szerepet vihetett a régi időben. Ott a kakasszék-ér partján kiemelkedő dombos helyen ugyanis olyan templomalap került felszínre, mellyel a határunkban eddig kiásott 9 templom nem mérkőzhetik, amennyiben ez tisztán terméskőből, s többi pedig égetett téglából volt építve. Itt faragott terméskövek, szabályos oszlopfők, épen maradt és terméskőből szilárdan épített faldarabok kerültek felszínre. De meglepő azon sok különböző színű csillámpala és márványtöredék, mely itt található és amelyek nyilvánvaló a templom falának díszítésére, vagy alapjának kikövezésére szolgálhattak.” Mind az újságikkben, mind a városi tanácshoz írt évi jelentésben szó esik a kövekről, amelyek a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium régiséggyűjteményébe kerültek. 1949-ben, a gimnázium gyűjteményének államosításakor a kövek nem kerültek a Tornyai János Múzeumba; ide a múlt század végi kutaspusztai ásatásból csak a sírokban talált leletek jutottak.

1987-ben a Kakasszék-ér lapálya fölötti kiemelkedésen szondázó ásatások során templom meglétére utaló kőfaragványok kerültek elő. A templomot, melynek sem alakja, sem mérete nem ismeretes, a leletek alapján a XII. század első felében emelheték.²

Középkor

A Peres előtag a falu birtoklásával kapcsolatos hosszú ideig tartó pörlekedésre, civódásra utal. A falu első írásos említése a Szeri Pósa-féle család birtokadományozási oklevelében található, mely szerint a fiú örökös nélküli Pósa György Kutast (Kwtas) 1426-ban³ leányainak adta örökségül. A XV. század közepén már Hunyadi Jánosé volt a falu. Az egykori kormányzó nemcsak kiváló hadvezér, de céltudatos és szorgalmas birtokgyarapító is volt. Békés és Csongrád megyei birtokait adományozások és vásárlások révén szerezte. A környéken fekvő három uradalma közül Hódvásárhely tartozékaként sorolja föl az 1456. május 12-én kelt, V. László király által kiállított adománylevelél Kuthos-t is.⁴ Hunyadi azonban még ebben az esztendőben elhunyt. A kormányzó halála után özvegyének, Szilágyi Erzsébet birtokába jutott a falu, de a birtokviszonyok bonyolultságára jellemzően, a Csanádi püspök, Hangács Albert és Lábatlani János is magukénak követelték azt, ezért az özvegy szükségesnek látta ez ellen az aradi káptalan előtt óvást emelni.⁵

A falu a Lábatlaniakhoz, pontosabban Lábatlani Gergelyhez még az 1426-os örökség alapján, a Pósa lányok révén jutott, aki, egy oklevelét szerint azt 1463-ban többek

² B. Nagy Katalin – Tóth Melinda: Kutaspuszta Árpád-kori templomának díszítése. In.: A középkori Dél-Alföld és Szer. szerk. Kollár Tibor., Szeged, 2000. 241-255.p.

³ 1426. február 3.

⁴ Csongrád megye évszázadai : 1. köt. : a honfoglalástól a polgári forradalom és szabadság harc végéig : történelmi olvasókönyv. szerk. Blazovich László. Szeged, 1985. 75-77.p.

⁵ Az aradi káptalan bizonyítja, hogy megjelentek előtte Erzsébetnek, a király anyjának a familiárisai: Thelek-i Waryas János és Chyra-i Benedek, akik úrnőjük nevében tiltották a királyt a teljes Chomorkan [...] Kwthus [...] birtokrészek eladományozásától, Albert csanádi püspököt pedig és Labathlan-i Jánost meg másokat azok kieszközlésétől, megvételtől, vagy bármilyen módon való megszerzésétől, használatbavételétől.

között Csanád megyei Kutas (Kwthos) possessióinak felét hatalmaskodva elfoglalta, majd Hangácsi Albert csanádi püspöknek adta át. Szeri Pósa István azonban Albert püspök utódától, Szakoli Jánostól már hiába követelte ugyanis azt a püspök a csanádi káptalannak juttatta. A birtokvita ellenben 1471-ben, Szeri Pósa István elhalálásával sem ért véget,⁶ mert még ebben az évben⁷ I. Mátyás király Guti Ország Mihálynak és Nádasdi Ongor Jánosnak adta a szeri Pósa nemzetség birtokait, többek között Kutast, mely ellen a szeri Pósa nemzetség leányági örökösei ugyancsak tiltakoztak. A tiltakozásnak természetesen nem lett fogantatja. 1475. június 3-án Mátyás ismét Guti Ország Mihály nádornak és fiának Lászlónak, Guti Ország Lőrincnek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta a magvaszakadt szeri Pósa nemzetség többek között a Csongrád és Csanád megyében lévő (Mágocs, Körtvélyes, Korhányt, Kutas) birtokait.

1506-ban Gersei Pető család II. Ulászló királytól adományt eszközölt ki a Pósa birtokokra (Kwthas), de a csanádi káptalan 1507. február 27-én Aradon óvást emelt az ellen, hogy Kutas faluját Pető János, György és Péter elfoglalták. A birtokvitából a csanádi káptalan került ki győztesen, mert amikor özv. Jaksics Márknét a Csanád vármegyei Úrnépe pusztába 1537. június 27-én beiktatták, Peres-Kutasról, mint a csanádi káptalan jobbágysai: Csávás Gál bírós, Farki Albert, Szabó Benedek és Daka Benedek voltak jelen.

Megszűnve a csanádi káptalan, Pereskutast a király 1555. július 25-én addig, míg a káptalan visszaállítatik, Mágócsi Gáspár gyulai főkapitánynak adományozta.

A XVI. század közepén a Jaksics család és Mágócsi Gáspár között alakult ki birtokvita többek között Kutas illetően. Mágócsi 1558. július 14-én végleges adománylevelet eszközölt ki a királytól. 1559-ben Mágócsit utóda, Bornemisza Benedek gyulai főkapitány zsarolta, aki nem elégedett meg a jövedelmekkel, hanem az egész falut elvette Mágócsitól s odaadta Etelei másként Kátai Imrének. A király azonban ráparancsolt Bornemiszára, hogy az elfoglalt falut azonnal adja vissza Mágócsinak, sőt utasította az egri káptalant is, tartson ez ügyben vizsgálatot. Így 1560-ban az adórovó megint Mágócsit jegyezte be földesúrnak a faluban, ahol a porták száma 16 volt. Ez a szám nem változott 1561- és 1564-ben sem.

Az egykori Peres-Kutas falu bírái közül 1537-ből Csávás Gált és 1559-ből Kún Györgyöt neve ismeretes.⁸

Török kor, adóösszeírások, lélekszám, pusztulás, pusztaság

Az 1551-1552-es török hadjárat során 1552. július 27-én Temesvár eleste után a Szolnok irányába vonuló török sereg augusztusban felprédálta Vásárhelyt és környékét. Ezzel az eseménnyel új világ kezdődött a vidéken, a török hódoltság kora.

⁶ Szeremlei Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története : az ököljog kora : I. Istvántól - a mohácsi vészig. H., 1901. 401-403.p.

⁷ Hódmezővásárhely történeti kronológiája. [összeáll. Szabó Gábor, Kőszegfalvi Ferenc, Borus Gábor], Szeged, 2003. 28-29.p.

⁸ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. Bp. 1897. II. kötet 482-485.p.

A megszállók új közigazgatást szerveztek. Kutas a csanádi szandzsákba került. A török jelenlét tulajdonképpen csak az adók beszédében nyilvánult meg. Az adóösszeírások nagyon fontos forrásul szolgálnak az egyes települések, így Pereskutasra vonatkozóan is a falu nagyságát és lakosságát tekintve. A hódoltsági területen élőket nemcsak a megszállók, de a magyar végvárok parancsnokainak (lásd Mágócsi Gáspár) vagy a terület földesurainak adóztatása is sújtotta.

1566 nyarán a Gyula ostromára induló Petrev pasa tatár segédcsapatai elpusztították Vásárhelyt és a környező településeket köztük Pereskutast is. Ekkor az egész vidék elnéptelenedett, a lakosság elmenekült, a visszatelepülés lassú folyamat volt, de 1579-ben már 79 portát írnak össze. 1586-ban újabb csapás érte a falut, de ezúttal magyar végvári katonák fosztották ki a falut. A hatalmaskodásról készült jegyzőkönyvben nemcsak a fosztogató katonák, de a megkárosított falubeliek nevei is ránk maradtak. Végleges pusztulást a tizenöt éves háború hozott. Krimi-tatár csapatok jelentek meg a Tisza-Maros vidékén, ahol közel tíz évig táboroztak, teljesen felélve és elpusztítva a környéket. 1596. október végén a mezőkeresztesi csata után ismét a tatár segédhadak gázoltak át a vidéken, ekkor semmisült meg véglegesen Csomorkány, Fecskés, Férged, Gorzsa, Pereskutas, Tótkomlós, Szőlős, Batida, Körtvélyes, Rárós, Rétkopáncs és Újváros. Az elpusztított falvak és kisebb mezővárosok népe Vásárhely keresett menedéket. Ezen elpusztult, lakatlanná vált falvakat magához csatolva alakult ki a vásárhelyi határ, a Pusztaszer és jelent meg rajta a XVIII. században a tanya.

A XVI-XVII. század fordulóján Mező-Vásárhely városa és a hozzá tartozó részek a Lugassy János hajdúkapitány birtokába kerültek, kinek halála után a király 1636. április 7-én a városra, mint a többek között hozzátartozó „Pörös Kuthas” pusztára adománylevelet állíttatott ki Bercsényi Imréné Lugassy Borbálának. Azonban, mint Mágócsi-örökséghez jogot tartott a pusztához Keglevics Miklós ónodi főkapitány is, sőt, mint a maga birtokát 1640. augusztus 18-án bérbe is adta a vásárhelyieknek. A zavaros viszonyokat az is mutatja, hogy III. Ferdinánd király 1646. december 5-én donációs levelet adatott Peres-Kutasra Kovács Jánosnak, Széll Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak, kiket az egrü káptalan 1647. december 2-án be is iktatott. Időközben a csanádi püspök is összeíratta a maga régi birtokait, s ezek közt ott volt Peres-Kutas pusztája. Úgy, hogy mikor gr. Pálffy Tamás püspök 1653. május 15-én hódoltságos levelét kibocsátotta, abba belevette a kutas pusztát is, sőt nagyobb nyomtaték kedvéért az 1654. szeptember 2-án kieszközölt királyi oltalomlevélben is megemlíttette azt.

Bercsényi Miklós, Schlick Lipót, Károlyi Sándor

A XVI-XVII. századi zavaros birtokadományozások, cserék, zálogosítások után a század utolsó negyedében a Bercsényieknek sikerült úgy megerősíteniük pozícióikat, hogy egyedüli birtokosként tudták érvényesíteni birtokjogukat az újszerzeményi bizottság előtt.

Horváth Ferenc, Thököly Imre egyik vezérének Gyuláról Szegedre 1693-ban utazása során tett tudósítása szerint lakott települést csak Algyőnél talált. Két évvel később Lambert Lambion császári mérnök rövid leírása szerint Szentes kivételével nem talált lakott településre. „Washarel, nagy falu, hol a házak még megvannak, de nem lakják...”. A lakosság csak 1699-ben települ vissza. A XVII-XVIII. század fordulóján Bercsényi Miklós (1665-1725) már gyakorolta földesúri jogait, de nem sokáig mondhatta magáénak visszaszerzett vásárhelyi birtokait. 1701-ben II. Rákóczi Ferencsel való kapcsolatai miatt elkobozták vagyonát. Birtokainak összeírásban Kutas pusztát, mint északi határát említik. A csongrádi uradalmat és Hódmezővásárhelyt a hozzá tartozó pusztákkal együtt 1702. április 24-én Schlick Lipót császári tábornoknak adták. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy az udvar Vásárhelyt a német lovagrendnek is eladta, ugyanis tévedésből a Jászkun kerülethez tartozónak tüntették fel a várost.

A török kiűzetése után Kollonics Lipót 1702. július 26-án ajánlotta, hogy a királyi kamara e pusztát tizedét utalja ki a csanádi püspöknek, ami augusztus 8-án meg is történt. 1709-ben Bercsényi Károlyi Sándornak, a tiszántúli parancsnoknak kínálta fel uradalmát, a város lakosságának elrendelve, hogy ezentúl Károlyi Sándornak fizessék adójukat. A Rákóczi-forradalom alatt azonban ez az adomány feledésbe merült. III. Károly király 1711-ben Peres-Kutas tizedét élethossziglani használatra gróf Nádasdy László püspöknek adta. 1720. május 26-án a vásárhelyiek a püspöktől bérbbe vették Csomorkányt, Sámson, Fecskést, Peres Kutast és Mágocs pusztákat, mindeközben adót fizettek Schlick Lipótnak és Károlyi Sándornak. Ezzel kezdetét vette a Puszták csonkítása. Végül 1722. augusztus 5-én a Károlyi család megvásárolta a hódmezővásárhelyi uradalmat. 1723. július 12-én iktatták be Gróf Károlyi Sándor a csongrád-vásárhelyi uradalom birtokába. A beiktatás kiterjedt az adománylevelben nem említett Batida, Sámson, Csomorkány, Fecskés, Tótkutas, Vereskutas, Rárós, Újváros, Mágocs, Rétkopáncs, Solt, Fehér-tó környéke pusztákra is, amelyeket a vásárhelyiek használtak, s ezért megillették a földesurat. A városhoz tartozó pusztákat a gróf a taksa ellenében meghagyta a vásárhelyiek használatában. A visszatelepülés után a vásárhelyi gazdák szabadon akkora földet foghatott magának, amekkorát igás állataival és háza népével meg tudott művelni. A Puszták kezdett benépesülni. Legelőnek fogták be s a város külterületéhez kapcsolták egyebek közt Peres-Kutast, Mágocsot, s Csomorkány pusztákat anélkül, hogy azért bárkinek is adóztak volna.⁹

Ahogy a lakosság száma növekedett, a várostól egyre távolabb kellett szántót foglalni. A jószág nagy károkat tett a vetésekbe, ezért a kialakulóban lévő termelési övezetet 1743-ban véglegesítették az ún. „legelőelkülönözéssel”. A város körül terült el a Nyomás, vagy belső legelő a kezes állatok részére, ezen túl volt a szántóterület, amelyen végre megindulhatott a maradandó szállásépületek emelése, majd következett a külső legelő, ahol szintén tilos volt építkezni és a földet feltörni. Így

⁹ Szenti.com

alakult ki a Puszta, ahol előbb szilaj – a pásztorkunyhók, karámok, később padlásolatlan, és istállók építésével – a félszilaj állattartás.¹⁰

1767-ben a Mária Terézia-féle úrbéri rendelet értelmében szabályozták a földesúri haszonvételeket és a nekik járó szolgáltatásokat. Megindult a határterületek jobbágytelkekké való alakítása és az úrbéri szolgáltatások növelése, a távoli határrészen a tanyás gazdálkodási rendszer kialakulása, a tanyásodás első fázisa. A század első felében a határ legnagyobb részét még kaszálóként és legelőként használták. Földművelést csak akkora helyen folytattak, amennyi az önellátást biztosította. A század közepére a városban is érezhető volt a földesúri refeudalizáció. A határban lévő földek pontos felmérése, a jobbágytelkek létrehozását szolgálta, melyet 1752-53-ban Ruttkay Imre mérnök végzett el. Az általa készített térképen 711 szállásföld szerepelt. A szállások határbéli eloszlását vizsgálva a legtöbb szállás Vereskutas és Csomorkány pusztai határrészen volt található: 129 szállásföld, majd a mártélyi, szentesi útnál 114 szállás, makói út melletti határrészekén 54 szállásföld volt.

A Puszta, a Károlyiaknak is változatlanul kedves volt, minduntalan részt foglaltak el belőle. 1776-ban már a helytartótanács rendeletben kötelezte az uradalmat a várostól elvett puszták visszaadására, de a végrehajtása elmaradt.

A pusztai közigazgatás

Az 1847. évi legelő elkülönítési egyezség alapján az 1850-es évek legelején Schéner Ferenc mérnök egyénenként is kimérte a város külső legelőjét jelentő Pusztát a volt teljesjobbágyok között. Ezt követően megindult a Puszta fokozatos benépesülése. Az 1850-es évek gabonakonjunktúrája jegyében a legelő feltörését, a pusztai birtokosok tanyáinak megjelenése, a pusztai gazdák kitelepedése követte. A város ezután már nemcsak mint földtulajdonosokat, hanem mint pusztai lakosokat is számon tartotta a területen élőket. Így lehetett őket a különféle közterhek viselésére, az állam és a város érdekeit szolgáló szabályozások megtartására kényszeríteni. A Habsburg-önkényuralom esztendeiben megvalósított közrendészeti intézkedéseket (a tanyák és csárdák szigorú ellenőrzése, lakosaik minősítése és nyilvántartása, a pásztorok korlátozása) az ötvenes évek végén a tanyai közigazgatási szervezés első lépései követték a vásárhelyi határban is. A tanyai kapitányok megbízása a hatósági felügyelet és ellenőrzés alsófokú végzésére szolgált. Az 1867 utáni alkotmányos önkormányzati igazgatás kiépítése során Hódmezővásárhely lélekszáma alapján 1873-ban törvényhatósági joggal felruházott város lett. Itt volt a legmagasabb az agrárnépesség aránya (67,5%), s az utolsó helyen állt az iparból, ill. kereskedelemről élő lakosság részesedésében is. (13,6, ill. 3.2%.)

A kiegyezés utáni korszak első jelentősebb tanyai-pusztai közigazgatási szervezési kísérlete az 1874. január 1-től 1877 végéig működött tanyakapitányságok voltak. Összesen 40 belső tanyai kapitányt és 16 pusztai tanyakapitányt fogadtak fel. Minden olyan feladatot a kapitányokra bíztak, ami helyszíni megfigyelést, jelenlétet,

¹⁰ Szenti.com

megszemlélést kívánt, s a tőlük kapott jelentések alapján gyakorolták a városházán a döntési jogkört. Bírágolási joguk nem volt, de feljelentést kellett tenniük. Közre kellett működniük a katonakötelesek nyomozásában, a közmunkaösszeírásban, a hatósági kézbesítésben. Árvíz, járvány, tűzvész, jégverés esetén az önálló intézkedés, a védekező munkák irányítása is feladataik közé tartozott. 1878-tól a pusztai lakosság ismét csak a városban tudta elintézni az ügyeit, a városi tisztviselők jártak ki alkalmanként, egyes konkrét ügyek miatt a Pusztára.

A Pusztá, az iskolahálózat részbeni kiépítése után, az 1890-es évek elején harcolta ki az első kitelepült közigazgatási, közegészségügyi intézményeket és személyzetet. (1890 júniusában a vásárhelyi tanács a kutas csárdánál javasolta kialakítani a pusztai kapitányságot 1 rendőrbiztos, 1 orvos, 1 állatorvos, 2 bába és 5 csendlegény személyzettel.¹¹) A követelést elsősorban a pusztai népesség szaporodása alapozta meg. 1910-ben 7055, 1920-ban 6988 lakosa volt a Pusztának, a népszámlálások időpontjában. A pusztai lakosság nagyobb része a Vásárhely—Orosháza és az Orosháza—Tótkomlós közötti út és vasút két oldalára települve élt.

1891-ben Gregus Máté, mint a városi törvényhatósági bizottság tagja indította el a közigazgatási kirendeltség felállítását kívánó mozgalmat, arra hivatkozva, hogy a lakosok egész napot kénytelenek elvesztegetni minden egyes esetben a városbeli ügyintézés során. Előterjesztett javaslata meg is valósult: 1892. május 8-án az első kirendeltség megkezdte működését egy az e célra bérelt tanyában. Ez annyit jelentett, hogy az orvos, az állatorvos, a járlatíró és panaszfelvevő városi tisztviselő hetenként egy-két napot a Pusztán töltött.¹²

A századfordulótól a II. világháború végéig (Útban az önállóság felé)

A falu megteremtéséért, az önállóságért legtöbbet a már említett Gregus Máté (1861-1938) tett. Az 1890-es években kezdődött közéleti tevékenységével a vásárhelyi törvényhatósági bizottság tagjaként a Gazdasági Egyesület alelnökeként mindent megtett a kutas határ fejlődéséért. Tulajdonképpen az 1893 márciusában, a Pusztakutasi Olvasóegylet (Első elnöke Karasz Béla, jegyzője Greguss Máté.) megalapításakor fogalmazták meg a célokat, ekkor még csak a kör szintjén: a pusztai nép helyzetének javítása és Kutas, mint központnak a fejlesztése. Hódmezővásárhely törvényhatósága a kitartó „noszogatás” hatására, vagy annak érdekében, hogy megakadályozza a „tanyaközpont” elszakadását, évről évre partner volt Gregus Máté fejlesztési tervéhez. Vásárhely városi intézményeket telepített ki Kutásra, mely előmozdította a tanyai központtá válást és elősegítve a tanyai lakosság természetes gravitációját is. Nem az önállóvá válás gondolta, hanem az emberibb, városias életkörülmények megteremtése foglalkoztatta inkább Gregusékat. A sajtóban sem olvashatunk Kutas önállósági törekvéseiről.

¹¹ Vásárhely és Vidéke, 1890.június 19.1.p.

¹² Szabó Ferenc: A Pusztá és a közigazgatás Kardoskút és Székkutas községgé fejlődése. In.: Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.

A XIX. század legvégén jutottak el a Puszta és a tanyavilág postai ellátásának eléggé kezdetleges, de azután jó ideig fennálló formájának megteremtéséig. 1899-ben a vásárhelyi városi közgyűlés a pusztai lakosok kérésére kimondta: a 18 tanyai iskolánál a tanítók gyűjtsék össze a lakosság feladni kívánt leveleit. Tőlük a városi rendőrök, illetve a város külterületi kézbesítői veszik át és továbbítják a postahivatalba, legalább hetenként egy alkalommal. A kézbesítők vitték a Pusztára az érkező leveleket és az iskoláknál hagyták azokat átvétel végett, vagy az idézésekkel, adóívekkel együtt kézbesítették. Kutason a vasútállomáson 1899-től postahivatal működött. A közigazgatásnak a Pusztára helyezett részeit a városvezetés óhajára rövidesen követte a csendőrség letelepítése.

1903. május 8-án Hangya szövetkezet alakult 193 taggal. 1905 decemberében megnyitották a temetőt. (Ezelőtt a pusztaiak csak bent a városban temetkezhettek.) 1907-es esztendő végén megkezdte működését a 3. vásárhelyi anyakönyvi kerület, melynek körzetét a kutasi tanyák képezték. 1908 októberében marharakodóval bővült az 1890-ben megépült vasútállomás, melyhez 1899-ben kisvasútpálya épült az állomástól a nagymágocsi tiszt lakig, 13 km hosszan.

Greguss Máté 1910-ben az egyik városi újságban így ír az addig megvalósult törekvésekről: „A kutasi rész ugyanis ez idő alatt a puszta és tanya forgalmi központjává fejlődött, amennyiben van olvasóköre, fogyasztási szövetkezete, postahivatala, anyakönyvi hivatala, vasúti teherárú rakodója, hetipiaca, fedezettési állomása, orvosa, csendőrlaktanyája, iskolája, gőzmalma, kereskedése, ipartelepei, stb.”¹³Egy évvel később Kovács Péter a szövetkezeti bolt mellett téglagyár és fatelep felállítását kérvényezte. Az erről beszámoló újságcikkben többek között ezt olvashatjuk: „Vásárhely-kutas egész kis faluvá növi már ki magát. Boltja már van kettő is, van korcsmája fölös számmal, vannak borbélyai, van gőzmalma, orvosa, csendőrsége, van piacza, méntelepe, stb.”¹⁴

1914-ben létszámhiányra hivatkozva a város beszüntette a pusztai járlatírást. Gregus Máté, a lakosság panaszait ismerve 1918 februárjában ismét követelte a kutasi közigazgatási kirendeltség felállítását. A kérelem a proletárdiktatúra idején a vásárhelyi direktórium elé került, de a tanács hatalom időszaka alatt azonban nem nyílt lehetőség a valóságos önkormányzaton nyugvó tanyai igazgatás kialakítására. Az első világháború előtti pusztai hivatalos szervek közül 1920 március végén a csendőrség jelent meg elsőként, a vásárhelykutasi laktanyában.

A világháború után Gregus Máté a tanyavilágban élők problémáinak eredőjét az országgyűlési és törvényhatósági választókerületek igazságtalan, a pusztaiakat háttérbe szorító beosztásában és az egész határ egyetlen állategészségügyi körzetben való kezelésében látta. (Ha 30—40 km-re lépett föl fertőző állatbetegség, akkor is lezárták a teljes határt, a vész helyétől messze lakók sem tudták eladni a jószágot.)

¹³ Vásárhely és Vidéke, 1910. június 18.2.p.

¹⁴ Vásárhely és Vidéke, 1911. július 7.2.p.

1921-ben a tanyai közigazgatás ügyében kiküldött bizottság az alábbi intézményeket találta Vásárhelykúton: járlatírás hetente egyszer (az egyik tanító látta el), állami anyakönyvvezetés, hatósági orvos, csendőrség, hetipiac, köztemető. A városi törvényhatósági közgyűlés határozata alapján 1922-ben Kutason, Pusztaközponton és Mártélyon újabb szervezésű „külterületi közigazgatási központokat” állítottak föl, a korábbinál bővebb hatáskörrel, de az adókezelés kivételével. Ezek az intézkedések valamennyit kétségekívül teljesítettek a külterületi lakosság régóta hangoztatott, jogos kéréseiből.

Az 1920-as évektől fogva a Pusztai lakossága folyamatosan csökkent (1910-ben: 7055; 1920-ban: 6988; 1930-ban: 6380 lakos). Ennek elsősorban a háborús embervesztés, másodsorban a városba település volt az oka. A Pusztán lakók számbeli fogyását a főképpen Vásárhelykúton és részben Kardoskúton kialakuló, saját energiájukból táplálkozó, faluszerű tömörülések erősödése ellensúlyozta. harmincas évek végétől állami segítséggel megindult, részben tervszerű pusztai településfejlesztést.¹⁵

1925. április elején ismét megnyílt az anyakönyvi hivatal. Még ebben az esztendőben (december 6-án) felszentelték, az orosházi templom anyagából épült, katolikus templomot, majd egy év múlva (1926. október 17.) a református templomot.

Még az első világháború idején felmerült a villanyvilágítás kiépítésének lehetősége, de az ötlet csak 14 év múlva válhatott valósággá. 1925 elején, Orosházán önálló villanytelep kezdte meg működését, ezért a város kikapcsoltatta az áramot a Vásárhely Orosháza közötti vonalon. (Áprilisban leszerelték még az Orosházát Kutással összekötő vezetéket is!) 1927. április 12-én a vásárhelyi polgármester Soós István megbeszélést tartott Gregus Mátéval és Karasz Péterrel a „tanyaközpont” villamosításáról. Gregus azon a véleményen volt, hogy a Vásárhely és Kutas között meglévő 22 km-es „csonkavezeték” nem szabadna elbontani, mert az a fejlődést vetné vissza, ugyanakkor Hódmezővásárhely, pontosabban a villanytelep azt álláspontot képviselte, hogy a gazdaságos üzemeltetés csak a fogyasztás növelésével lehetséges.¹⁶ 1928. november 27-én kigyullad az „ország első tanyai közvilágítása”, melynek nyomvonala az orvosi laktól a vasútállomásig, majd a pusztaszéli útnál a katolikus templomig húzódott.¹⁷

Ugyancsak évekig váratott magára a gyógyszerár ügye. Az 1920-as évek közepétől Gregus Máté évente kérvényezte egy állandó gyógyszerár felállítását, de az irigység, a szakmai érdekkellentét (több ezer ember tartozott volna a körzetbe) miatt a minisztérium rendszeresen elutasította az engedély megadását. Az évekig tartó huzavona után végül a vásárhelyi Gidófalvy György 1933. szeptember 4-én megnyitotta gyógyszerárát.

¹⁵ Szabó Ferenc: A Pusztai és a közigazgatás Kardoskút és Székkutas községgé fejlődése. In.: Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.

¹⁶ Vásárhelyi Újság, 1927. ápr. 13. 1. p.

¹⁷ Vásárhelyi Újság, 1928. nov. 29. 3. p.

1927 év elején az orvosi lakban telefonállomás nyílt, majd három évvel később már hét előfizetője volt a „falusi” telefonhálózatnak. Igaz Csiky János doktor már 1926-ban jelentette, hogy megtelt a temető, de csak 1929 januárjában nyílt meg az új. 1929. április 8-án megalakult az önkéntes tűzoltóság, 1931 márciusában a Greguss malomházában megnyílt a tejfeldolgozó, és még ez év szeptember 7-én fölavatták a Népházat, melyben 1934-ben már napköziotthon is működött.

1928-ban Vásárhely törvényhatósága a vásárhelykutasi és a pusztaközponti közigazgatási központokat szélesebb jogkörrel látta el, városi közigazgatási kirendeltségekké szervezte 2—2 állandó tisztviselő és egy-egy altiszt kihelyezésével. Október 1-jén megnyílt az állandó közigazgatási kirendeltség. Lehetőség nyílt az anyakönyvi és a járatírási ügyek intézésére.¹⁸Az évek során a kutasi kirendeltség életképesnek bizonyult, míg a pusztaközpontit néhány év múlva megszüntették. (1944-ben 1500 tanya és 6400 ember tartozott a kirendeltség körzetébe.¹⁹)

Kispusztai iskola a régi vásárhely-orosházi út és a Bogárzó-dűlőút sarkán állt. 1925. januárban kérvényezte a külterületi iskolák igazgatósága, hogy az iskola nevét változtassák vásárhelykutasi iskolára, mert azok is ennek mondták, akik tudták, hogy kispusztai iskola a hivatalos neve. Az iskola új neve részben megoldást adott volna arra a problémára is, hogy az ekkor még kutasi iskolaként hívott sóshalmi iskolát ne Vásárhelykutason keressék. Az 1878-ban épült iskola, a külterület egyetlen iskolája volt, amely folyamatosan községi kezelés alatt állt. Mivel 1900-ig ez volt a határ egyetlen téglából épült iskolaépülete, amit a vakolatlan, fugázott falazata ki is hangsúlyozott, ezért a tanyaiak kőiskolának nevezték. 1922-től két tanerő dolgozott egy tanteremben. 1926-ban ide egy kéttantermes, két tanítói lakásos új iskola felépítését kérték, az eddigi iskolát pedig a külterületi iskolák II. körzete igazgatója lakásának és hivatalos helyiségének javasolták, mivel „a tanterem méretei olyan kicsinyek, hogy ezen szoba tanácstermül szolgálhatna”. A templomok körül pedig komoly lendületet vett a lakásépítés, így a tankötelesek számának jelentős növekedése volt várható. Ugyanakkor a húszas évek végén a vásárhelykutasi iskolát a tisztiorvos sem találta megfelelőnek. A falu belsejében látták szükségesnek egy új iskola építését, sőt 1930 januárjában már háromtantermes iskolában gondolkodtak. Az 1928/29-es tanév után megkezdődött az iskola szervezése, de a telek kisajátítási eljárása miatt az ügy nem haladt, ezért a tanfelügyelő utasítást adott az iskolakörzet igazgatójának, hogy keressen két helyiséget, amelyet tanteremnek bérelhetnének. Az öreg iskola nagyon szűk volt, mindössze 40 tanuló befogadására volt alkalmas, de az 1929/30-as tanévben már 115 tanulót tanítottak. 1930 februárjában jelentették a tanfelügyelőségnek, hogy Vásárhelykutason a katolikus templom lenne tanteremnek megfelelő helyiség, de túl magas bérleti díjat kért a tulajdonos. A tanfelügyelőség elrendelte az épület bérbevételét, így 1930. március 1-jétől két tanterem állt rendelkezésre. Eközben a kisajátítási eljárás befejeződött, a kutasi 2000 négyszögöl területet a város birtokba vehette, és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről is ígéretet tettek arra, hogy a kutasi iskola felépítését az 1931-

¹⁸ Vásárhelyi Újság, 1928.okt.3.1.p.

¹⁹ VRU.1944.márc.25.5.p.

es költségvetésben előirányozzák. 1930 novemberében a vallás- és közoktatásügyi miniszter a batidai és a vajhádi iskola építése mellett a vásárhelykutasi iskola építéséhez is engedélyezett államsegélyt. A megvásárolt 1600 négyszögöl telken egy kéttantermes iskola építését határozták el tanítói lakással, és a külterületi elemi iskolai igazgatói irodával. 1931. szeptember 13-án avatták fel a vásárhelykutasi iskolát. Az új iskola megnyitása után a kispusztai iskolában nem volt tanítás, azt az épületet a külterületi iskolák III. körzete igazgatósági épületének használták.²⁰

Az 1930-as években a sajtó az olvasóköri rendezvényekről, műkedvelő előadásokról, a Stefánia Szövetség jótékonykodásáról, az Ifjúsági Egyesület Népházban tartott összejöveteleiről, a Hősök Napi megemlékezésekről, a hangos mozi előadásairól szólt. Ebből az egyhangúságból emelkedett ki az 1935-ben a magyar irodalomban is nyomot hagyó írótalálkozó.

1935-ös írótalálkozó

A Pusztán 1935. augusztus 25-27 között 30²¹ író, újságíró és publicista jelent meg időszerű társadalmi, politikai és kulturális kérdések megvitatására. Az írótalálkozót Simándi Béla aranyadalmi tanító szervezte azzal a céllal, hogy a meghívottak személyesen találkozhassanak a pusztai paraszttal, és kölcsönösen megismerjék véleményüket a korszak megoldást sürgető problémáiról. Az írók közül néhányan azután különféle folyóiratokban számoltak be tapasztalataikról. Illyés Gyula „Írók a nép között” c. írásában a Vásárhelyi-pusztai emberének azt a törekvését emeli ki nagy elismeréssel, hogy áldozatok árán is törekszik a kultúrával és embertársaival való kapcsolatkeresésre. A pusztai olvasókörök munkáját a dunántúliakéval összevetve erősen az előbbieket javára billen a mérleg nyelve. Kiténik azonban a beszámolóban az is, hogy az adó, az aszály és a gazdasági válság ellen hasztalan minden szorgalom és élelmesség. Különösen aggasztó a föld nélküli tanyaiak helyzete. A kutasi tanyaközpontban tartott gyűlésen kiderült, milyen sokféle elgondolás alapján próbálták akkor a különböző világnézetű és politikai beállítottságú csoportok a magyar parasztság társadalmi problémáit megoldani. Néhány kisipari műhely és gyártelep megnézése alapján a munkások nyomoráról is meggyőződtek az írók. Legmaradandóbb benyomásként Illyés Gyula azt vitte magával a Vásárhelyi-pusztáról, hogy az ott élő magyarok bíznak a szellem erejében. E pusztai írása is bizonyíték róla, hogy íróként is ezt a „felfedezést” akarja nyújtani olvasóinak. Féja Géza pusztai látogatásának hatására Gregus Máté vásárhelykutasi mintaszerű gyümölcskertészetéről és ifjú Gregus Máté baromfiszövetkezeti tervéről, illetve a

²⁰ Koncz Sándor: Tanyai iskolák Hódmezővásárhelyen 1919-1949 között. Tanulmány a Hódmezővásárhely története 3. Kötetéhez. (<http://mek.niif.hu/06200/06245/html/#i>)

²¹ Bakó József, Balázs Árpád, Berczeli-Anzelm Károly, Buday György, Dékány András, Féja Géza, Gesztely Nagy László mezőgazdasági kamarai igazgató, Illyés Gyula, Kárász József, Katona Jenő, Kertész Dániel, Kiss Károly tanfelügyelő, Kornfeld Móricz báró, Kovács Imre, Kun Béla képviselő, Matolcsy Mátyás, Nagy Lajos, Nevelős Gyula miniszteri tanácsos, Nyisztor Zoltán, Oláh György, Ortutay Gyula, Pákozdy Ferenc, Páku Imre, Rozványi Vilmos, Sértő Kálmán, Simándy Pál, Sinka István, Szabó Pál, Szamadó Ernő, Takács Ferenc képviselő, Tolnai Gábor, Tomori Vilma. Meghívták, de valamilyen oknál fogva nem jött le: Erdélyi József, József Attila, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő.

család szociális érzéséről ír elismeréssel, összevetve az ott dolgozók kereseti lehetőségét a nagybirtok munkauzsorájával, a napi 60—80 filléres napszámmal. A mezőgazdasági kultúra megteremtése mellett hiányolja viszont azt a szellemi kultúrát, amelyet a föld verítékéből élő középosztálynak kellene közvetítenie. Az író szemében gazdag tartaléknak tűnik ez a tiszántúli kisbirtokos réteg az egyre néptelenedő Dunántúl és Ormánság demográfiai problémájának a megoldásához. A szikes pusztai föld megtörése, termővé válása szép példája e táj emberének alkotó és életet teremtő erejéről. 1937-ben megjelent „Viharsarok” c. könyvében Vásárhelykutasról szólva Féja ismét a Gregus-féle mintagazdaságot mutatja be országosan is követendő példaként. E tanya nevelő munkáját felbecsülhetetlennek tartja. Nagy Lajos „Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal” c. írása is az említett alkalomhoz kapcsolódik. Itt egy 150 holdas pusztai gazda (Kruzslíc Flórián) helyzetéből tűnik ki, miként nyomorítja meg a banktőke a kiszolgáltatott helyzetben élő, jobb sorsra érdemes, szorgalmas magyar gazdákat; milyen kétségbeesetten siralmas annak a népes napszámos- és törpebirtokos-rétegnek a helyzete, amelynek dolgozói „egy havi munkával három, három és fél mázsa gabonát kerestek, pénzben kifejezve negyvenöt-ötven pengőt. Ebből kell majd a jövő aratásáig megélniök.” Végül rámutat a riport a hivatalos hatalom népbutító szövegeinek és nacionalista frázisainak erejére is, amely a magyar társadalom különböző rétegeinek nagy részét hatása alatt tartotta, s alkalmas volt arra, hogy a megoldást sürgető alapvető társadalmi és politikai kérdésekről elterelje a figyelmet. A különböző szemüvegen át megvilágított pusztai képek végeredményben arról az igazságról vallanak, amit Féja említett könyvében így fogalmazott meg: „A tájat mégis valami tunya nyugalom lepi be, ennek okait azonban nem magában a tájban, s nem is népében kell keresnünk. Nem eredendő bűnökről van szó, hanem történelmi és társadalmi bűnökről. Elhibázott, eltorzított társadalmi szervezet, merev kasztozba való tagozódás, teljes gazdasági szervezetlenség, a lüktető élettel össze nem kapcsolt közületek, rossz közlekedés, rossz közigazgatás, a nép szociális és kulturális elhanyagoltsága: ezek az igazi okok. Maga a táj ígéretes, népe, ahol levegőhöz jutott, egészen rendkívüli eredményeket teremtett, amerre azonban csak a felépítmények súlyát érzi s nem bírja megragadni a lüktető élet kezét, ott ijesztő eltorzulásokba ferdül, egyre inkább és egyre reménytelenebbül.”²²

A „tanyatömörülés” öles léptekkel haladt a városias fejlődés irányába. 1939. január 22-én megnyílt a postahivatal, áprilisban elkészült a gyümölcsaszalásra, zöldség- és gyógynövény-szárításra alkalmas csarnok, az ún. Kamilla-telep a Hangya Szövetkezet telke mellett, mely 300 családnak kínált megélhetést. 1943 májusában (az állomás közelében álló Rostás József házában) megnyílt²³ a Hódmezővásárhelyi Takarékpénztár fiókja.

Az 1940-es évek elején nehéz évek köszöntöttek a falura a 1940-1942-ig évről évre hatalmas belvíz lepte el a település környékét, olykor a termőterület 2/3 is a víz alá

²² Grezsa Ferenc – Sipka Sándor: A Puszták az irodalomban. In.: Nagy Gyula: Parasztlelet a vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.

²³ VRU.1943.05.12.2.p.

került. Felmerült ugyan egy 12 km-es csatorna terve, mely Kutas alól indult volna és a porgányi csatornába torkolt volna, de ebből nem lett semmi. Nem úgy az Országos Nép- és Családvédelmi Alap által tervezett ún. ONCSA telep építéséből. 1943-ban a tervek szerint 116 házat szándékoztak felépíteni a sokgyermekes családok számára.²⁴Májusban már 67 építéséről, 1944-ben 57 ház elkészültéről²⁵ tudósított az újság.

A megvalósult önállóság

A Vásárhelyi-puszta 1944. október 6-8-án, az anyaváros 8-án szabadult föl. A politikai és azon belül a helyi várospolitikai viszonyok ezzel alapvetően megváltoztak. 1944. november 28-án a demokratikus pártok képviselőiből megalakult a város új törvényhatósági bizottsága. A közigazgatás újjászervezése a Pusztán is hamarosan megtörtént. Pusztaközponton 1945. január első felében, Vásárhelykutason már korábban megindult a kirendeltségek működése. 1947 január 1-jével több mint 2500 kat. holdat csatoltak el a Pusztából Orosházához.

A belügyminiszter 1949. április 29—30-án kelt két rendelete értelmében „a fejlődés szempontjainak és a lakosság érdekeinek figyelembe vételével” Kardoskutat és Vásárhelykutat önálló községgé (nagyközségekkel) alakította. Ez a döntés már annak az intézkedés-sorozatnak a része volt, amely 1948-tól fogva a tanyavilág korszerű átalakítása céljából faluszerű tanyaközpontok kiépítését, s ahol erre mód volt, az önálló községek rövid úton történő megalakítását szorgalmazta. A város nem érezhette magát kárvallottnak, mert 1949 decemberében, a tanácsrendszer előkészítése jegyében, megjelent a megyék új területi beosztását rögzítő kormányrendelet, amely a megnagyobbodott Csongrád megye székhelyét 1950. március 15-i hatállyal Szentesről Hódmezővásárhelyre tette át. Míg Kardoskúton erőteljes akciók folytak az önállóságért, Vásárhelykutason ilyen törekvések alig mutatkoztak. A tanyaközpontok, ill. tanyaközségek megalakítása során ugyanakkor egyértelmű volt, hogy Kutas minden tekintetben alkalmas az önálló életre, sőt fejlettebb is Kardoskútnál. 1950. január 1-jével a község Vásárhelykutas néven önállóvá vált, kivált Hódmezővásárhely közigazgatása alól. Területe akkor 22815 katasztrális hold volt, lakosság száma 4094 fő (845-en belterületen, 3249-en külterületen éltek.²⁶). 1950. január 16-án tartották meg a községalakító gyűlést, augusztus 1-jén Vásárhelykutas nevét Székkutasra változtatták, októberben pedig létrejött a község tanács. A tanácsházát ideiglenesen a régi közigazgatási kirendeltség épületében helyezték el. 1951-ben megépült az új tanácsháza a község mai központjában. A közigazgatási felügyeletet ideiglenesen a városi tanács látta el. Egy fél évnél kellett eltelni mire megjelent a rendelet, hogy a község a szentesi járáshoz fog tartozni. Az önállóvá vált faluban az alábbi közintézmények, középületek, szervezetek működtek ekkor: MDP, DÉFOSZ, EPOSZ, MHSZ, közigazgatási kirendeltség, 2 templom, óvoda, Zöldkereszt, földművesszövetkezet,

²⁴ VRU.1943.márc.3.5.p.

²⁵ VRU.1944.aug.27.7.p.

²⁶ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből : válogatott tanulmányok. Szeged, 2008.33.p.

malom, 6 daráló, mozi, 2 posta, vasútállomás, 3 vasúti megálló, gyógyszertár, gyógyintézet (Kakasszék), gyógyfürdő. 2 orvos, 2 állatorvos, 1 bába. 7 kül- és 2 belterületi iskola.

1948-49-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezése kapcsán Kutas területén négy szövetkezeti csoport jött létre: Bacsó Béla, Petőfi, Schönhercz Zoltán, Vörös Csillag, melyek gazdálkodási területét az önálló község létrejöttével elcsatolták Hódmezővásárhelytől. 1949 tavaszán a Temesvári, a Maczelka, a Cs. Hódi és a Hegedűs-féle tanyákon és 270 holdnyi birtokon²⁷ felállították a gyapotkísérleti telepet. 1949 nyarának végén megkezdték az ONCSA telep villamosítását.²⁸

Fehér Gárda

Az 1948-as évben nagyjából befejeződött a kommunista hatalomátvétel a szovjet megszállás Magyarországon. A politikai hatalmat birtokló kommunista párt hozzákezdett a gazdasági hatalom megszerzéséhez is. Az iparosítás mellett megindult a mezőgazdaság szovjet mintára történő kollektivizálása, a szövetkezetek létrehozásával. Sorra jelentek meg a parasztságot sújtó rendelkezések a szövetkezetesítésről, valamint a beszolgáltatási kötelezettségekről, a tanyarendszer felszámolásáról. A parasztság elégedetlensége érthető módon országszerte nőtt, az őket sújtó, megélhetésüket, létüket fenyegető intézkedések hatására. A Hódmezővásárhely és Orosháza közötti tanyavilágban élők mindennapjait is átható létbizonytalanság és a meglévő az erős remény hatására 1949-ben ellenállási mozgalom szerveződött. A szervezkedés motorja a Felvidékről származó Blahó János lett, aki elsőként Kovács István székkutasi szeszfőzdezt szervezte be, akihez pálinkát főzni járt. Blahónak a szervezkedéshez, egy Fekete álnéven bemutatkozó, minden bizonnyal az államvédelemnek dolgozó ember adta meg a „kezdő lökést”, akinek kilétéről a rendőrségi eljárás során sem derült ki semmi. Ezzel a mozgalom 1949 augusztusában megkezdte működését és a szervezők aktivitásának köszönhetően gyorsan gyarapodott a tagok létszáma, rokoni, baráti, ismeretségi kapcsolatokon keresztül több száz fő került kapcsolatba a Fehér Gárdával. A szervezkedés társadalmi összetételét vizsgálva jelentős létszámban vettek részt benne kulákok, vagy kuláknak bélyegzettek, szép számmal fordultak meg középparasztok és egyszerű földművesek is, sőt, akadt kézbesítő, vadőr, rendőr, újságíró, ügyvéd, vagy orvostanhallgató is a szervezkedők között. A szervezkedés főként a tanyavilágban fejtette ki a legnagyobb aktivitást, de a városokban (Orosháza, Hódmezővásárhely, Makó, Békéscsaba, stb.), illetve falvakban (pl. Nagyszénás, Gádoros, Csorvás, Magyarcsanád, Maroslele, stb.) is elterjedt a mozgalom. A kezdettől fogva jelen lévő informátoroknak köszönhetően az ÁVH viszonylag pontos képet alkotott a szervezkedés struktúrájával, személyi összetételével, területi elhelyezkedésével kapcsolatban.

²⁷ Viharsarok, 1950.jan.20.4.p.

²⁸ Vásárhely Népe, 1949.aug.28.6.p.

1950. július 16-án este a nagymágocsi kocsmából motorkerékpárral hazafelé induló Blahót az útközben felvett ismeretlen utasa minden valószínűség szerint leütötte. Az árokban fekvő Blahóra a tejeskocsis talált rá másnap reggel, kinél az orvosi vizsgálat során egy pisztolyt találtak nála. A kiérkező rendőrök Blahót őrizetbe vették, és a rendőrsre szállították. Az ÁVH a megfelelő mennyiségű információk birtokában 1950 őszén látott hozzá a mozgalomban részt vevők begyűjtéséhez. Az összegyűjtött embereket először Hódmezővásárhelyre vitték, egy Ady Endre utcai ház pincéjébe, ahol már folyamatosan verték az elfogottakat, majd átszállították őket a szegedi Tisza szálló (akkori szegedi ÁVH parancsnokság) épületébe, ahol szintén a pincében, kialakított zárkákban, embertelen körülmények között tartották őket fogva. Az első tárgyalásra 1951 januárjában került sor, ahol az első- és másodrendű vádlottak – Blahó János és Kovács István – halálbüntetést kaptak, a többi vádlottat súlyos, öt évtől életfogytig terjedő szabadságvesztésre ítélték és további huszonkét főt internáltak.

Füvesi János

Tragikus eseménye még az 50-es évek „falutörténetének” Füvesi János esete is. 1952 decemberében a Petőfi termelészövetkezet tagja, a vád szerint felgyújtotta a szövetkezet istállóját. A tűzben az istállón kívül még 8 tenyészkanca veszett oda. A Csongrád megyei rögtönítélő bíróság december 12-én a „tsz-tagok, egyénileg dolgozó parasztok és munkások hatalmas lelkesedésétől kísérvé jogerősen halálos ítéletet hozott”.²⁹ Az ítéletet egy órával később a szentesi járásbíróság udvarán végrehajtották.

Falusi élet - városi komforttal

A vidéki közigazgatás rendezése tekintetében országosan az egyik legfontosabb távlati cél a tanyai életforma, a tanyarendszer felszámolás volt. A tanyaközpontok mellett a Kutas nagyságú falvakat szemelték ki a probléma megoldására. Az 1962-ben kiírt szocialista mintafalu tervének megvalósítási helyéül Székkutast jelölték ki. A tervezőknek azt a „problémát” kellett megoldaniuk, hogy hogyan fejlesszék a falvakat úgy, hogy az évtizedek múlva, amikor megszűnik a falu és a város közötti különbség [!], átépíthető legyen az ideális szocialista falu igényeinek. Az első feladat a közművesítés volt. Mivel még a háztáji gazdálkodás igen erősen jelen volt a faluban, a házak viszonylag távol voltak egymástól, a közművesítés nem lett volna gazdaságos. Első lépcsőben a közintézményeket a falu centrumában kellett elhelyezni, melyek közművesítése gazdaságosan megoldható és az idővel megszűnő háztáji termelés majd lehetővé teszi az üres területek beépítését.³⁰ A mintaközséget körülbelül háromezer lakos számára tervezték. Úgy gondolták, hogy ennyi ember éppen elegendő a falu határának megműveléséhez. Ennek a háromezer embernek hozzávetőleg ezer lakásra lesz szüksége. A lakásokat részben kertés családi házak, részben ikerházak, részben többlakásos, egyemeletes épületek

²⁹ A statáriális bíróság... = Viharsarok, 1952.dec.13.3.p.

³⁰ A „Szocialista falu” díjnyertes tervpályázata Székkutason valósul meg. = CsmH., 1962.nov.2.5.p.

alkotják. Ez utóbbiak készülnének el leghamarabb, hiszen ide a nem mezőgazdasággal foglalkozó lakosok költöznének, s ezek áttelepülése okozza a legkevesebb gondot. A többi ház később épülne majd fel, a 100-160 négyszögöles portákon. Az elkészült házakat fokozatosan minden szükséges komforttal (vízvezetékekkel, villannyal, később gázzal) szerelik majd fel, sőt a háztömbök közé még garázs-sor is épül. A Városépítő és Tervező Vállalat szakemberei a faluépítés ütemtervét is elkészítették. A legelső lépés a csatornázás, majd sorban készülnek a középületek, az orvosi rendelő, a gyógyszertár, a 16 tantermes általános iskola, a bölcsőde, az óvoda, az üzletház, az étterem, az eszpresszó, a posta, a tisztasági fürdő, a játszótér, a sportpálya, a szabadtéri színpad, az új piac, aztán a tágas-ablakos lakóépületek.³¹

A második ötéves terv (1955-1960) időszakában ártézi kutat, törpe vízművet és körülbelül 6 kilométer hosszan vízvezeték-hálózatot építettek, megépült a József Attila Művelődési Otthon, mely teljes mértékben kielégítette a lakosság igényeit. (Az 500 személy befogadására alkalmas művelődési házat 1961. augusztus 20-án adták át.) A lakosság ellátását 4 belterületi és 7 külterületi bolt biztosította. Sajnos a tervben foglaltak megvalósítása igen vontatottan haladt. 1966-ig még a szennyvízcsatorna sem készült el, amely pedig alapja lett volna a közületi és a lakásépítkezések megkezdésének. A terv végrehajtásához a község kevés segítséget kapott – panaszolta Rácz István.³²A negyedik ötéves terv (1971-1975) során viszont jelentős előrelépés történt az alapvető közművek megvalósításában, a közintézmények felépítésében. 1971. május 1-jén megkezdte működését a helyi tanács, melynek első elnöke Rácz István lett. Ebben az időszakban 1150 folyóméter vízhálózatot építettek, korszerűsítették a közvilágítást, bővítették a villanyhálózatot, járdát építettek közel három kilométer hosszban és elkészült a művelődési ház melletti gépkocsi parkoló is. A Lenin utcában sor került a közvilágítás korszerűsítésére. Jelentős előrelépésnek számított az ÁFÉSZ üzletházának felépítése, az óvoda felújítása és bővítése, a vágóhid korszerűsítése és az új postaépület létrehozása. Az Új Élet Termelőszövetkezet takarmányboltja szintén a lakosság ellátását javította. 1972-ben felépült az új benzinkút. 1974 augusztusában felavatták a futballpálya villanyvilágítását.

A közművesített telkek hagyományos beépítése mellett a telepszerű építkezési forma is tért hódított. 1975-ben húsz család vásárolt korszerű kétszintes lakást az OTP-től. 1976-ban 11 lakás épült fel. A kétszintes lakásoknál a konyha, a mellékhelyiséggel és egy szobával a földszinten kapott helyet. A másik két szoba az emeletre került. A kivitelezést az Új Élet Tsz építő brigádjai végezték.³³1975. március elején átadták az új ABC áruházat. 1976-ban bővítették az óvodát, ezzel a falu összes óvodásának ellátást tudták biztosítani. 1977-ben átadták az új iskolát, megoldva a körzetesítés problémáját. (1970-től öt tanyai iskolát szüntettek meg, 1976-ban még kettőben folyt

³¹ Akácz László: Falu az üveg alatt. = Tiszatáj, 1965/5.352-353.p.

³² Rácz István: Székkutas mint „mintaközség”. = CsmH., 1966.jan.9.3.p.

³³ Kezd kibontakozni a belterület centruma. = Kutas népe, 1976. március, 4.p.

a tanítás.³⁴) Művelődési Házban működő községi könyvtár a 70-es évek végén 11500 kötetes volt. 1970-ben 900 olvasója, 1976-ban már csak 750 beiratkozott olvasója volt. Az olvasószám csökkenésében szerepe volt a falu lakosságnak 3-4%-os csökkenése is.³⁵1977-ben a feketehalmi és a szőkealmi iskolában 300-300 kötetel fiókkönyvtárat is nyitottak.³⁶

Az egészségügyi intézmények (két körzeti orvosi rendelő) rendkívül zsúfoltak és korszerűtlenek voltak. Az anya- és csecsemővédelmi szolgálatot és a gyógyszertárat magában foglaló új egészségház felépítését,³⁷és volt Népház épületét öregek napközi otthonává alakítását tervezték.³⁸1978.május 1-jén avatták fel a falu első köztéri szobrát, Tóth Valéria alkotását.³⁹ 1979-ben az Új Élet Tsz megvásárolta a Hódgép helyi gyáregységét. 1980. május 1-jén felavatták a tornatermet, decemberben átadták az iskolát.

1973-ban a község lakosságának 67%-a még a tanyán élt! 1978-ra ez az arány megfordult, a lakosság 2/3 része már a faluban lakott. Ekkor kb. 300 tanya tartozott Székkutashoz.⁴⁰A község lélekszáma 1960-tól nyíltan, a sajtóban is bevallottan „erősen fogyott”, csökkent a természetes szaporodás, a falu jövedelem-szerző képessége alacsony volt, csak a kisegítő gazdálkodás biztosították a helyben maradást. A falu olcsó, közművesített telkekkel akarta idecsábítani, ill. megtartani az embereket, ugyanakkor a lakossági alapszolgáltatások nem voltak kielégítőek, kevés volt a szolgáltatató, a kisiparos.⁴¹(1980-ban 37 embernek volt iparigazolványa, de csak két kőműves mester volt. A Patyolat hetente végzett ruhagyűjtést, a Gelka az ABC keresztül látta el a hibaelhárítást.)

A hatodik ötéves tervben (1981-1985) 1,5 km víz és 1 km villanyhálózat és 2,5 km járda megépítését tűzték ki célul. Az 1981. decemberi állapot szerint 42 lakásépítés⁴² (24 kislakás,) volt folyamatban. 1982-ben további 84 házhelyet alakítottak ki. 1983-ban 1102 lakás volt a község kül-, és belterületén, melyek vezetékes vízellátása is megoldott volt.⁴³A külterületen 1970-ben 822, 1980-ban 539-re csökkent a tanyák száma, ugyanakkor a belterületi lakásépítés a következőképpen alakult: 1979: 11, 1980: 8, 1981: 18, 1982: 19, 1983: 13 db. Ebben az időszakban a falu az előközművesítés feladatát pénzhiány miatt önerőből nem tudta megoldani, a közművesítés csak a lakosság társadalmi munkájának eredményeként valósulhatott meg.⁴⁴

³⁴ Jó ütemben halad a körzetesítés. = Kutas népe, 1976. szeptember, 4.p.

³⁵ A közművelődési határozat szellemében. = Kutas népe, 1977.január, 4.p.

³⁶ Könyvkölcsönzés a tanyán. = Kutas népe, 1977.április, 3.p.

³⁷ Emelkedő az oktatás és a művelődés színvonala. = Kutas népe, 1977.január, 4.p.

³⁸ Emelkedő az oktatás és a művelődés színvonala. = Kutas népe, 1977.január, 4.p.

³⁹ Székkutas első köztéri szobra. = Kutas népe, 1978.május, 1.p.

⁴⁰ Enyhítenek a tanyán élő emberek helyzetén. = Kutas népe, 1978. november, 4.p.

⁴¹ Hogyan alakul községünk népességmegtartó ereje? = Kutas népe, 1985.március, 2.p.

⁴² Szervezettebbé válik a tanácsi ügyintézés. = Kutas népe, 1981.december, 2.p.

⁴³ Néhány szó a múlt évi fejlesztésről. = Kutas népe, 1983.január, 2.p.

⁴⁴ Eredményes lakásgazdálkodás... = Kutas népe, 1983.november, 2.p.

1984-ben a 3000 lakosból 1100 ember élt a külterületen, közel 500 tanyában. (20 év alatt 342 lakás épült, 273 tanya szűnt meg.⁴⁵) A 80-as évek közepére, végére állandósulni látszott a kül- és belterületen élők 1/3-2/3-ad aránya. Akik eddig nem költöztek be (leginkább az idősebb generáció) a már városias életkörülményeket biztosító faluba, azokat ezután sem vonzotta a komfort. Ugyanakkor megfigyelhető volt kiváltképp a fiatalok körében a tanyák felé áramló népmozgás.⁴⁶ Pedig 1985-ben újabb közműrendszerrel gyarapodott a falu. 1985. július 30-ai tanácsülésen bejelentették, hogy megkezdődött a gázvezeték építése⁴⁷ és még az év október 11-én ünnepélyesen meggyújtották a megépült gázvezeték lángját. A munka lakossági befizetésből, üzemi és intézményi hozzájárulásból és jelentős társadalmi munkából valósult meg.⁴⁸ A 5671 folyóméter gázvezeték 80 lakásban biztosította az ellátást.⁴⁹ 1987-ig a tervezett 5 év helyett 3 év alatt épült meg az 21 km hosszú gázvezeték.⁵⁰

1986-ban a rendszerváltozás előtt utolsó tanácsi ciklusban a falu lakossága 2781 fő volt, ebből 936 ember élt tanyán, 1133 lakás, ebből 442 tanya. Ekkor 15 éves távlati rendezési tervet készítettek, melyben arra tettek javaslatot, hogy a 47-es úttól délre eső területet ne fejlesszék tovább, ne adjanak ki több építési engedélyt. Inkább a falu északi részén gyarapodjon a belterület. Míg a lakosság szám csökken, a belterület beépítettsége, sűrűsége nőtt.⁵¹ Annak ellenére, hogy a több évtizedes fejlesztés, építkezés eredményeként a falu városias életkörülményeket biztosított, a megélhetés bizonytalansága és a munkahelyek kevés száma mégsem volt megtartó ereje.⁵² Az idő bebizonyította, hogy a faluba áramlás elmaradt, a hagyományos tanyai életformát és gazdálkodást az emberek jó része önszántából nem tudta föladni. Az 1961-ben megépült kultúrház, az „alföldi opera” is jellemzője ennek a valóságtól elrugaszkodott tervnek. A 80-as évek végén a Szeged Tourist építtette „Piroska-ház”, a Hartung-regényre épülő német turizmus elhibázott ötletnek bizonyult. A 80-as évek elején nyaranta sok német turista állt meg a községben „Piroschka” után érdeklődve, de 1989-re ez a figyelem teljesen lecsendesedett.

Az eltelt 50 esztendőben a falu elvesztette népességének harmadát. A Hódmezővásárhelyi kistérségben leginkább Székkutas népessége apadt a legnagyobb (31,3%) arányban. Ennek egyik oka a városhoz történő elvándorlásban keresendő. Ugyanakkor a munkanélküliség itt a legalacsonyabb a 2005-ös adatokat tekintve. A székkutasi gyógynövénytermesztésnek és gyűjtésnek hagyománya van. Az ökológiai és talajadottságok mellett több évtizedes tapasztalattal párosul. Jelenleg a kistérségen belül csak Székkutason foglalkoznak 10 hektár nagyságú területen gyógynövény-termesztéssel. A korábbi termelőszövetkezeti és állami gazdasági

⁴⁵ Összevont rendezési terv készül. = Kutas népe, 1984.május, 2.p.

⁴⁶ Így lát a mai falu. = VCsmH., 1984.okt.12.6.p.

⁴⁷ Jó az adófizetési morál, de... = Kutas népe, 1985.augusztus, 2.p.

⁴⁸ Befejezés 1987-ben. = Kutas népe, 1985.november, 2.p.

⁴⁹ A VII. ötéves terv új szakaszt... = Kutas népe, 1986.június, 2.p.

⁵⁰ Falusi élet - városi komforttal. = Kutas népe, 1987.december, 2.p.

⁵¹ Hogyan alakul községünk arculata? = Kutas népe, 1987.április, 2.p.

⁵² Királyhegyi Ottília: Honnan, hová...? = VCsmH., 1989.márc.25.4.p.

birtokban lévő gyümölcsültetvények állaga az elmúlt időszakban jelentősen leromlott. Példa van viszont arra, hogy néhány egyéni gazdálkodó az elmúlt években (Székkutason 4-5 hektár) gyümölcsös telepítésébe kezdett. A Székkutasi Új Élet Szövetkezet 30 hektáros gyümölcsöse fejlesztésre szorul.⁵³

⁵³ A Hódmezővásárhelyi kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja. Bp., 2006.